

Linguocultural Study of Phytonymic Phraseological Units in German and Uzbek Languages

Yusupova Tuymajon Qadamboyevna

Lecturer, Faculty of Foreign Philology National University of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek

E-mail: Yusupova2810@mail.ru

Abstract. This article provides a comparative-typological and linguacultural analysis of phraseological units containing plant names (phytonyms) in the German and Uzbek languages. The study explores how the nature, culture, lifestyle, and worldview of both nations—belonging to the Germanic and Turkic language families, respectively—are reflected in these idioms, highlighting their semantic similarities and distinct national-cultural differences. Furthermore, the paper systemizes the lexicographical interpretation of phytonymic idioms and the translation models that emerge when rendering them into the Uzbek language.

Keywords: *phraseology, phytonym, linguacultural studies, German language, Uzbek language, idioms, lexicographical interpretation, structural-semantic equivalence, comparative linguistics.*

NEMIS VA O‘ZBEK TILLARIDAGI FITONIMIK

FRAZEOLOGIZMLARNING LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI

Yusupova Tuymajon Qadamboyevna

O‘zbekiston Milliy universiteti Xorijiy filologiya fakulteti o‘qituvchisi

E-mail: Yusupova 2810@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis va o‘zbek tillaridagi o‘simlik nomlari (fitonimlar) qatnashgan frazeologik birliklar qiyosiy-tipologik va lingvokulturologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda german va turkiy tillar tizimiga mansub bo‘lgan har ikki xalqning tabiati, madaniyati, turmush tarzi va dunyoqarashi iboralarda qanday aks etgani, ularning semantik o‘xshashliklari va o‘ziga xos milliy-madaniy farqlari ochib berilgan.

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-5, 2026**

Shuningdek, fitonimik iboralarning leksikografik talqini va ularni o'zbek tiliga o'g'irishda yuzga keladigan tarjima modellari tizimlashtirilgan.

Kalit so'zlar: *frazeologiya, fitonim, lingvokulturologiya, nemis tili, o'zbek tili, idiomalar, leksikografik talqin, struktur-semantik muqobillik, qiyosiy tilshunoslik.*

Insoniyat qadimdan tabiat bilan uzviy bog'liq holda yashab kelgan va uni o'z tafakkur prizmasi orqali qayta ishlagan. Atrof-muhitni idrok etish, uning turli tarkibiy qismlariga lisoniy nom berish va ularni ijtimoiy hayot voqeligiga ko'chirish jarayoni tillarning lug'at tarkibida juda qadimiy, shu bilan birga lingvistik jihatdan nihoyatda boy qatlamni tashkil etadi. Antropotsentrik tilshunoslikning eng jozibador va jadal rivojlanayotgan sohalaridan biri bo'lgan lingvokulturologiya doirasida o'simlik dunyosi (flora) obyektlarini ifodalovchi leksika fitonimlar deb yuritiladi. Fitonimik frazeologizmlar shunchaki o'simliklarning biologik yoki botanik xususiyatlarini realistik tasvirlamaydi, balki inson xarakteri, tabiati, his-tuyg'ulari, psixologik holati, ijtimoiy munosabatlari va falsafiy qarashlarini ko'chma ma'nolar vositasida jonlantiradi. Har bir xalq o'zining ko'p asrlik tajribasidan kelib chiqib, o'z makonidagi o'simliklar olamiga turlicha ramziy ma'nolar yuklaydi, bu esa frazeologik tizimda o'z aksini topadi.

Frazeologik birliklar (idiomalar) oddiy so'z birikmalaridan o'zining barqarorligi va ko'chma ma'noliligi bilan tubdan ajralib turadi. Zamonaviy frazeologiya fanida ma'lum bir til birligining barqaror ibora sifatida tan olinishi uchun uchta asosiy mezon belgilangan bo'lib, bular polileksikallik, barqarorlik hamda idiomatizlikdir. Polileksikallik xususiyati iboraning kamida ikkita mustaqil nominativ ma'noga ega bo'lgan so'zning birikishidan tashkil topishini talab etadi. Barqarorlik yoki stabillik mezoni esa iboralar tarkibidagi komponentlarni nutq jarayonida so'zlovchi tomonidan o'z xohishicha o'zgartirib bo'lmashligini, ularni sinonimlari bilan shunchaki almashtirish yoki sintaktik tuzilishini erkin buzish mumkin emasligini anglatadi. Ular tilda doimo tayyor lisoniy qoliplar shaklida mavjud bo'ladi va nutqqa yaxlit ko'chiriladi. Oxirgi

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-5, 2026**

mezon — iboraviylik esa iboraning umumiy semantik ma'nosi uni tashkil etgan alohida so'zlarning to'g'ridan-to'g'ri leksik ma'nolari yig'indisidan kelib chiqmasligida namoyon bo'ladi.

Frazeologizmlar o'zining mana shu iboraviylik darajasiga ko'ra, asosan, ikki guruhga bo'linadi. Birinchisi — to'liq idiomatik birliklar (*Voll-idiomatisch*) bo'lib, ularda komponentlarning real, lug'aviy ma'nosi butunlay xiralashadi va ular negizida mutlaqo yangi ko'chma ma'no hosil bo'ladi. Masalan, nemischa "*auf den Busch klopfen*" iborasida na "buta" (*Busch*) va na "taqillatmoq" (*klopfen*) so'zining to'g'ri ma'nosi qolgan; ibora "sirni bilish uchun gap poylamoq, kishining og'zini poylamoq" ma'nosini anglatadi. Ikkinchisi esa qisman idiomatik birliklar (*Teil-idiomatisch*) hisoblanib, bunday iboralarda biror komponent o'zining to'g'ridan-to'g'ri ma'nosini qisman saqlab qoladi, qolgan qismi esa ko'chma ma'noga bo'ysunadi. Nemis tilshunosligida o'simlik dunyosi bilan bog'liq iboralar bazasi tahlil qilinganda, eng yuqori faollikka ega bo'lgan fitonimik komponentlar sifatida *Baum* (Daraxt), *Gras* (O't/Maysa), *Rose* (Atirgul) va *Kraut* (Ko'kat/Yovvoyi o't) ajralib chiqadi. Ushbu birliklarning o'zbek tilidagi ekvivalentlarini qidirish va lug'aviy muvofiqligini aniqlash jarayonida uch xil asosiy leksikografik model namoyon bo'ladi.

Nemischa fitonimik iboralarni o'zbek tili lug'at fondi bilan qiyoslaganimizda, tillararo mutanosiblikning birinchi darajasi struktur-semantik ekvivalentlar (to'liq o'xshashliklar) guruhida ko'rinadi. Insoniyat sivilizatsiyasi, ijtimoiy tajriba va tabiat hodisalarini kuzatish qonuniyatlari dunyoning barcha nuqtalarida genetik va tipologik jihatdan o'xshash bo'lganligi sababli, nemis va o'zbek tillarida fitonimik obrazlari va ma'no ko'chishi mutlaqo bir xil bo'lgan iboralar uchraydi. Bunga yorqin misol sifatida nemis tilidagi "*Vor lauter Bäumen den Wald nicht sehen*" iborasini keltirish mumkin. Uning so'zma-so'z tarjimasini "daraxtlarning ko'pligidan o'rmonni ko'rmaslik" bo'lib, o'zbek tilidagi "*Daraxtni ko'rib, o'rmonni ko'rmaslik*" muqobili bilan ham struktur, ham semantik jihatdan yuz foiz mos keladi. Bu ibora har ikkala tilda ham mayda-chuyda,

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-5, 2026**

ikkinchi darajali narsalarga haddan tashqari chalg'ib, asosiy mohiyatni, katta haqiqatni yoki umumiy manzarani payqamaslik holatlarini ifodalash uchun xizmat qiladi. Xuddi shunday, nemischa *“Wo der hintritt, da wächst kein Gras mehr”* (U qadam bosgan joyda maysa o'smaydi) iborasi o'zbek tilida *“U qadam bosgan joyda o't o'smaydi”* shaklida faol qo'llaniladi. Bu shafqatsiz, qadami qut-barakasiz, o'zidan keyin faqat ziyon, quruqlik va vayronalik qoldiradigan odamlarga nisbatan ishlatiladigan xalqona obrazdir. Shuningdek, falsafiy xulosaga boy bo'lgan *“Keine Rosen ohne Dornen”* (Tikansiz atirgul bo'lmaydi) iborasi o'zbek tilida *“Tikansiz gul bo'lmas, mashaqqatsiz hunar”* maqol-iborasi bilan xarakterlanib, har bir go'zal va qadrlil narsaning o'ziga xos qiyinchiliklari borligini anglatadi.

Tillararo qiyoslovning ikkinchi muhim bosqichi funksional analoglar, ya'ni mantiqiy ma'no bir xil bo'lsa-da, lisoniy obrazlarning almashishi jarayonida ko'rinadi. Lingvokulturologiyaning eng qiziqarli qonuniyatlari aynan mana shu bosqichda namoyon bo'ladi. Har bir xalq o'zi yashab turgan geografik iqlim, relyef va tarixiy hayot tarzidan kelib chiqib iboralarga milliy ramzlar yuklaydi. Nemis madaniyatida shimoliy o'rmonlar, nam iqlim, yovvoyi butalar va botqoqlik o'simliklari yetakchilik qilsa, o'zbek xalqida aksincha, issiq va serquyosh iqlim, dasht, voha, sug'oriladigan dehqonchilik va bog'dorchilik madaniyati yetakchi o'rin tutadi. Masalan, “omadsizlik yoki boshlangan ishning butunlay barbod bo'lishi” konsepsiyasini tahlil qilsak, nemis tilida *“in die Binsen gehen”* yoki *“ins Kraut schießen”* (Qamishzorga ketmoq / Yovvoyi o'tga aylanish) iboralari qo'llaniladi.

Nemis tabiatshunosligida qamish va begona yovvoyi o'tlar ekin maydonlarini juda tez bosib ketib, ekilgan hosilni nobud qilgan, shu sababli barbod bo'lgan rejalarga nisbatan shu o'simliklar ramz qilingan. O'zbek tilida esa bu holat o'simlik bilan emas, ko'proq dehqonchilik asboblari yoki hayotiy elementlar bilan bog'lanib, *“Chivigiga kuymoq”*, *“Ishi pishmadi”* yoki *“Kuyib qoldi”* ko'rinishida aks etadi. “Gapni shama qilib, yumshatib va andisha bilan yetkazish” konsepsiyasida nemislar *“Durch die Blume*

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-5, 2026**

sagen” (Gul orqali / Gul ortidan gapirmoq) iborasini ishlatadilar. Nemis madaniy etiketida qarshisidagi odamga qattiq botadigan gapni gul obrazidan foydalanib, chiroyli shaklda yetkazish nazarda tutilsa, o‘zbek mentalitetida bu vaziyatda gul obrazi o‘rniga nutqiy harakatning o‘ziga urg‘u berilib, “*Gapni uzoqdan olib kelmoq*” yoki “*Gapni aylantirib olib kelmoq*” iboralari faollashadi.

Shuningdek, “ziyraklik va o‘ta xabardorlik” tushunchasi nemis tilida “*das Gras wachsen hören*” (Maysaning o‘sayotganini ham eshitmoq) shaklida maysaning mutlaqo ovozsiz o‘sish jarayonini ham ilg‘ay olish qobiliyati orqali tasvirlansa, o‘zbek xalqi bu sezgirlikni o‘simlik bilan emas, jonivorlar olami orqali ifodalab, “*Yerdagi ilonning quyrug‘ini bosgan*” yoki “*Uchar qushni qanotidan tanigan*” deya ta’riflaydi.

Leksikografik guruhlarning uchinchi qatlami tavsifiy o‘girmalar (parafrazalar) bo‘lib, unda ayrim nemischa fitonimik iboralarning o‘zbek tilida tayyor frazeologik muqobili umuman topilmaydi. Bunga asosiy sabab — muayyan o‘simlikning o‘zbek madaniy dunyoqarashida butunlay boshqacha ramziy ma’noga egaligi yoki milliy an’analardagi tub farqlardir. Masalan, nemis tilidagi “*jemanden wie eine saure Gurke behandeln*” (kingadir tuzlangan bodringdek muomala qilmoq — ya’ni e’tiborsiz qoldirmoq) yoki “*jemanden wie eine Birne behandeln*” (kimnidir nokdek ezmoq /muomala qilish — qo‘pol munosabatda bo‘lish) kabi iboralar shular jumlasidandir. Nemis etnomadaniyatida nok yoki achigan bodring qadrsizlik ramzi bo‘lsa, o‘zbek xalqi uchun nok tansiq, shirin meva hisoblanadi. Shuning uchun bunday iboralarni o‘zbek tiliga to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘xshash tasvir bilan o‘girib bo‘lmaydi. Ular lug‘atlarda “qo‘pol muomala qilmoq”, “e’tiborsiz qoldirmoq”, “mensimaslik” kabi erkin so‘z birikmalari yoki tavsifiy jumlar (parafrazalar) orqali tushuntiriladi.

Xulosa qilib aytganda, nemis va o‘zbek tillaridagi fitonimik frazeologizmlarning qiyosiy-tipologik tahlili ikki xalq dunyoqarashidagi qiziqarli jihatlarni ko‘rsatadi. Bir tomondan, daraxt, gul, maysa kabi umuminsoniy konseptlar orqali har ikki tilda ham hayotning o‘sishi, gullashi va so‘nishi kabi jarayonlar o‘xshash ramzlar bilan

**JOURNAL OF
SCIENCE AND INNOVATIVE RESEARCH STUDIES
VOLUME-1, ISSUE-5, 2026**

ifodalangan. Ikkinchi tomondan, nemis frazeologiyasida o‘rmon muhiti, landshaft butalari va qamish yetakchilik qilsa, o‘zbek tilida dehqonchilik va bog‘dorchilik (uzum, anor, paxta, qovun) konnotatsiyalari chuqurroq ildiz otgan. Tarjima amaliyotida va ikki tilli lug‘atlarni tuzishda ushbu milliy mentalitet xususiyatlarini hisobga olish, to‘liq ekvivalentlar yetishmagan joyda funksional analoglar va parafrazalardan to‘g‘ri foydalanish tarjimonning asosiy vazifasi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Korhonen, J. (Hrsg.) *Beiträge zur akademischen Phraseologieforschung*. – Helsinki, 2000.
2. Shomaqsudov Sh., Shorahmedov Sh. *O‘zbek xalq maqollari va iboralari*. – Toshkent: O‘qituvchi, 2001.
3. Rahmatullayev Sh. *O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
4. Mamatov A. *O‘zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi va rivojlanishi masalalari*. – Toshkent, 1999.

